

Kurucz Anikó*

„HÁT INNEN AZ ÉN ÖSSZES VONZÓDÁSOM,
MINDEN VÁLASZTÁSOM...”¹

– HETÉNYI Zsuzsa. „*Miről is szólnak azok a könyvek?*” *Értelmezési kulcsok az irodalomelemzéshez a 20. századi orosz próza szövegmintáin*. 2 köt. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 2020, 496 lap –

Az elmúlt évek magyarországi ruszisztikai eseményeibe szervesen illeszkedik Hetényi Zsuzsa „*Miről is szólnak azok a könyvek?*” című nagyszabású munkája, amely nemcsak felsőoktatásban részt vevő hallgatók – elsősorban orosz szakos bölcészek – számára készült, hanem a szerző ajánlása szerint haszonnal forgathatják a rendszeres tudással, alapokkal nem rendelkező, de az orosz irodalom iránt érdeklődő laikusok is. Ez a fajta invitálás az eligazodáshoz bejárható ösvényeket ígér. S valóban, nem is tévedünk el a rengetegben, az olvasó nincs magára hagyva: fogalomtár, szlavisztikai folyóiratok jegyzéke, műcímek, nevek, témák találhatóak a kötet végén, amelyek az e-könyv-formátumnak köszönhetően szófelhökként, keresőszókként is működhetnek.

Világos, átlátható, jól strukturált a mű szerkezeti felépítése. Az első nagyobb egységet (*Értelmezési kulcsok az irodalomelemzéshez*) a második részben konkrét szövegelemzések követik a 20. századi és kortárs orosz prózából, Kuprintól Szorokinig. Az első részben hosszabb gondolatmenet alapozza meg az elemzési készségek elsajátíthatóságáról szóló részt, nem véletlenül. Ezt a szakaszt a „Miért fontos az olvasás?” kérdése foglalhatná össze. Ezek az evidens válaszokat tartogató – legalábbis a megcélzott szellemi közegben bizonygatást, magyarázatot nem igénylő – költői kérdések látszólagos didaxisuk ellenében mondanak valami fontosat. A „*Miről is szólnak azok a könyvek?*” cím – az idézőjel itt egyszerre utal az idézettségre, a mottóként is szolgáló Nabokov-szövegre, de akár az ironikus gesztus idézőjelező aktusára is – természetesen nem tartalmi összefoglalókat ajánl, amint az olvasás lényegét, esszenciáját sem a parafrázisban jelöli meg. Ezt a fejtegetést (az olvasásról) mégis az indokolja, hogy az ön- és világértést, az önértelést mind jobban kiteljesítő reflexív és dialogikus attitűd kimunkálása az olvasással kezdődik. A kognitív irodalomterápia, az olvasáskutatás idegtudományi, a befogadás neuroesztétikai stb. szempontjainak és eredményeinek sorolásával a szerző arra hívja fel a figyelmet, hogy a mind reflektáltabb, tudatosabb olvasás nem pusztán a humán tudományok, hanem az általában

* A szerző 2019-ben doktorált a komáromi Selye János Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén.

¹ Hetényi Zsuzsa Nabokov-paródiájából származó mondat (298). Írásának eredeti megjelenési helye: Hetényi Zsuzsa, „Kuss, felejtés!”, *Élet és irodalom* 61, 36. sz. (2017), <https://www.es.hu/cikk/2017-09-08/hetenyi-zsuzsa/nabokov-vladimir-kuss-felejt-es.html>.

vett tudomány műveléséhez, de a világban való tájékozódáshoz, e tájékozódás szellemi kereteinek kitágításához stb. is elengedhetetlenül szükséges.² Ennek természetesen nyilvánvaló a pedagógiai vonzata is. Ilyen megfontolásból az értő olvasás, s ezen keresztül az elemző szemléletmód és jártasság kialakítását a természettudományos képzésben éppúgy szükségesnek ítéli. Szorosabb értelemben persze az irodalomoktatás feladata a szövegértési kompetenciák fejlesztése, s a szerző könyvében ehhez kínál konkrét kapaszkodókat, mint mondja, közös kulcsokat.

Hetényi Zsuzsa könyvében is – pontosabban az első rész teoretikus megalapozásában, mint a bevezető jellegű (kézi)könyvek esetében általában – megfogalmazódik a bölcsészeti tudományok természettudománnyal szembeni avagy melletti pozíciójának kérdése.³ Megjegyezhetjük, hogy ez a fajta legitimizációs igény persze már több évtizedre visszanyúló történettel rendelkezik. A Snow-féle 1959-es nyitánytól, a Two Cultures paradigma kinyilatkoztatásától a Sokal–Bricmont „tréfán” keresztül a tudományháborúig, vagy éppen a humán tudományok médiaelméleti fordulatáig. A demarkációs vonalak kijelölésének igénye vagy éppen a nyitás, a diszciplináris átjárhatóság kívánalma, a szakterületi zártság oldásából származó produktivitás igen szerteágazó kérdésköröket, nem könnyen feloldható problémagócokat körvonalaz. (A holisztikus elméletek interpretatív hajlandósága, az összemérhetőség, a közös nevezőre hozás igénye a kontúrталansággal, míg a párbeszéd-képtelenség, a szaktudományi zártság határainak őrzése a „két kultúra” mítoszának fenntartásával fenyeget.)

Hetényi Zsuzsa erre az „átjárhatóságra”, egymásra utaltságra példaként említi a tudomány metaforikus nyelvét, a tudományos megismerés természetes részeként értett metaforikus nyelvhasználatot. A diskurzusbeli autonómiának a nyelv metaforikusságából következő megkérdőjeleződése szintén régóta vita tárgya. Elég ide idéznünk a Derrida–Ricoeur-vitát, bár ott a filozófiai/spekulatív és a poétikai dis-

² A szerző így ír erről: „Szélesebb értelemben mire jók egyáltalán a humán vagy bölcsészeti tudományok, amelyeket nem is kevesen és egészében temetni készülnek napjainkban. Hiba lenne bedőlni nekik, mert az agyutatók újabb kísérleti eredményei kimutatták, hogy az olvasás ugyan nem túlélési szükséglete az emberiségnek, de nélküle lényegesen fejletlenebb szerkezetű aggyal éljük le az életünket.” (14.) E megállapítás implicit előfeltevése kissé elnagyoltan mutat rá a humán tudomány esszenciájára, mint diszciplináris önállóságának zálogára, hiszen a természettudomány és a humán tudományok között feltételezett vagy valós szakadék nem az olvasás súlyának el nem ismeréséből adódik. Az olvasás megalapozó műveleteinek fontosságát feltehetően egyik tudomány sem vitatja.

³ Amikor azonban az elkülönítés ismérveként a láthatóságot jelöli (tudniillik, hogy a humán tudomány a láthatatlannal, a természettudomány pedig a láthatóval foglalkozik), ez tovább árnyalható kijelentésnek tűnik. A természettudomány az új médiumok által láthatóvá tett „láthatatlant” is kutatja, a humán tudomány „láthatatlanja” pedig – a világ és a tapasztalat közvetítettségéből adódóan – éppúgy ráutalt anyagi/érzéki hordozókra, közreműködésükre. Az olyan viszonylag új kutatási területek, mint a Hetényi Zsuzsa által is hivatkozott neuroesztétika éppen az immateriális esztétikai tapasztalat materiális rögzítését vagy legalábbis nyomon követését kísérli meg.

kurzus különválaszthatósága tematizálódik a metafora ismeretelméleti funkciója alapján. Persze az átjárás veszélyeire, ingoványos részeire figyelmeztettek már korábban az „intellektuális imposztorokat” bíráló, fentebb említett tudósok (Sokal és Bricmont), akik a bölcsészet- és társadalomtudományokba fedezet nélkül importált természettudományi fogalmakat perelték vissza – részben jogosan, rámutatva arra, hogy vajon analógiák megképzésénél, s így összefüggések megvilágításánál „tehetnek-e” vajon többet a kölcsönkért fogalmak... Amint Hetényi Zsuzsa is érinti a metaforák mobilitását (lásd: *géz halmazállapot*), a „kemény tudományok” oldaláról éppúgy megerősítést nyer ez a mozgás. Csányi Vilmos írása⁴ is idézhető lenne itt a metaforák tudomány(os modell alkotás)ban betöltött gyakorlati szerepéről vagy éppen Schiller Róbert kémikus,⁵ aki tanulmányában módszeres elkülönítés helyett a reáliák és a humaniorák közötti, egyébként teljesen természetes „metaforikus cserebomlásra”, oda-vissza közlekedésre, a metafora irányváltásaira utal.

Bizonyos értelemben a hálózatelmélet irodalomtudományi applikációja is ide tartozik vagy felvethet ilyen irányú kérdéseket. Hetényi Zsuzsa is egy külön, rövid részfejezetet szentelt a hálózati tematikának. Itt azonban sürgősen a figyelemztetés: nem egzakt fogalmak megalapozatlan átvételéről, humán tudományi kontextusba való önkényes beillesztéséről, analógiák inkompetens felállításáról van szó. Hetényi Zsuzsa több helyütt is *tipológiai párhuzamként* vagy *metaforaként* említi az átvett matematikai-fizikai fogalmat, például a gráfot vagy éppen a hálózatot, utalva a hálózatelmélet irodalmi szövegre vonatkozatható modelljellegére. A hálózatelmélet humán tudományokra való adaptálhatóságnak mértéke hasonlóan reflektált Németh Zoltán könyvének szerzői előszavában⁶ is, amelyben többek között az irodalmi adat értelmezésfüggőségét hangsúlyozza. Franco Moretti (a *distant reading* elmélet/projekt kidolgozója) hasonlóan nyilatkozik.⁷ Annak ellenére, hogy kvantitatív módszerrel adatok ezreit vizsgálta, a kvalitatív szempontok bevonását megkerülhetetlennek tartotta. A számosítás úgy lesz beszédes, ha értelmező műveletekkel társul. „Nem, nem volt szükségem a hálózatelméletre; de a hálózatokra valószínűleg igen.”⁸ A modellálás magyarázati ereje a szemléletességben rejlik, ebből következik Moretti számára – mint mondja – a vizualizáció „köztes” episztemológiai státusza. A „látvány által megérteni” modusza.

Hetényi Zsuzsa ugyan csak lábjegyzetben említi Moretti technikájának, narratív rajzainak használhatóságát, módszereik rokonságát – hiszen maga is *gondolattérképek* megrajzolását ajánlja –, egyértelmű, hogy valóban kiválóan alkalmazható (len-

⁴ CSÁNYI Vilmos, „A természettudományos gondolkodásról”, *Magyar Tudomány* 168, 2. sz. (2007): 132–140.

⁵ SCHILLER, „Metaforák cserebomlása”.

⁶ NÉMETH Zoltán, *Hálózatelmélet és irodalomtudomány* (Dunaszerdahely: NAP Kiadó, 2018), 8.

⁷ FRANCO MORETTI, „Hálózatelmélet, cselekményelemzés”, ford. KASZAI Máté, *Helikon* 67, 2. sz. (2017): 216–257.

⁸ Uo. 227, kiemelés az eredetiben.

ne) az általa preferált szövegelemzések esetében a hálózatos megközelítés, azzal a kitételrel, amire Moretti is felhívja a figyelmet: a hálózati szempontú vizsgálat egyszerre absztrakció és redukció, viszont egészen biztosan alkalmat ad új olvasásmódok modellálására, új összefüggések létrehozására. Ez pedig pontosan egyezik a szerző többször is idézett céljával, intenciójával: az elemzések segítségével minél gazdagabb mintát kiolvasni a szövegből, minél komplexebb jelentéshálóat megalkotni. Az elemzés Hetényi Zsuzsánál – amint arra többször is utal – egyszerre alkotás és nyomozás.

A módszertan tulajdonképpen az általa kínált elemzési kategóriák vizualizációja gondolattérképek segítségével. A fejezetek végén valójában nem található gondolattérkép, csak az elemzési szempontok alapján igénybe vehető, koherenciateremtő fogalmak felsorolása. Nem mutat ábrát a szemléltetéshez: indoklása szerint ez azért felesleges, mert a saját, önállóan megalkotott és kivitelezett gondolattérkép sokkal nagyobb érvénnyel bír: egyrészt az elsajátítás, sajátta tétel a konkrét mozdulat, a fizikai érintkezés által mélyül, másrészt a szerző nem szeretne előíró érvénnyel egy konkrét térképet, meghatározott útvonalat közzétenni. Hozzátehetjük, a létrehozás mnemotechnikai funkciója valóban jobban érvényesül így, és a saját útvonaltervezés hatékonyabban juttat el a szöveg öröméhez. Ugyanakkor a szemléltetés kedvéért legalább egy térkép szerepelhetett volna a hosszadalmas leírás helyett. Egyes fejezetek kiváló alapnak bizonyulnak a hálózati feldolgozás szempontjából. Például az avantgárd csoportokat bemutató rész a személyközi hálózatok megrajzolására, a *Szovjet cenzúra és szamizdat* című pedig a kultúrát közvetítő szubkulturális/alternatív módozatok összekötéseinek felvázolására. Moretti tanulmányában – a *Hamlet* cselekményelemzését követően – az egyes hálózati régiók nyelvhasználatának, stilisztikai regisztereinek analizésére is vállalkozik. Ez pedig a Hetényi Zsuzsa által bemutatott regényekben felvetheti a szkáz (a szkáz típusú nyelvhasználat) hasonló szempontú vizsgálatát.

Az irodalomelemzési lehetőségeket számba véve a szerző röviden vázolja csak fel az egyes irodalomelméleti iskolák szövegkezelési eljárásait, szöveghez való viszonyát. Nyilván nem is célja az egymással párhuzamos, részben rivalizáló diskurzusok részletes deskripciója, annál is inkább, mert nem ezeket a szövegértési módokat szeretné rekonstruálni, illetve különböző kutatómódszertanokat a választott műveken reprezentálni vagy hatékonyságukat megmérni, hanem „irodalomtudományi divatoktól” független, mindenkor használható módszertant adni, amely képessé tesz az elemző olvasás, analitikus készségek elsajátítására. Ennek ellenére bizonyos értelmezői közösségek bemutatása nagyvonalúra sikerült. „Az interpretációelmélettel szemben álló *szélsőség* a recepcióelmélet (befogadáselmélet), amely szerint a saját olvasat a döntő. Eszerint az olvasó elvei, élményei, személyisége szűrik meg, hogy mit mond neki a szöveg, így a műnek annyi olvasata van, ahány értelmezés született róla. Ezeknek halmazából alakul ki egy mű olvasattörténete.” (44.) [Kiemelés tőlem, K. A.] Az idézett rész a recepcióelmületről úgy számol be, hogy befogadásesztétikai irányával azonosítja, mintha a recepcióelmélet nélkülözne mindenféle

történeti szempontot, s feloldódna az olvasatok szubjektív önkényességében és parttalanságában. A recepcióelmélet jaussi koncepciója, a hatástörténetet és befogadástörténetet involváló irodalomtörténet a diakrón, kronologikus rendben egy szinkrón hosszmetsetet is érvényesít, rekonstruálni igyekezik az olvasó adott elváráshorizontját alakító társadalmi-történeti kérdéseket, viszonyokat, az egykorú (feltételezett) jelentésre ráakódott értelmezéstörténetet. (Erről tanúskodik többek között Jauss *Iphigenia*-elemzése is.) Van – nem is egy – az itt szereplő művek között, amely több évtizedes késéssel jelent meg, tehát ebben az esetben nyilván nem áll rendelkezésre egykorú fogadtatástörténet. Hetényi Zsuzsa is érzékelteti a „mi lett volna, ha?” típusú gondolat kísérlet fájó szembenézését azzal a helyzettel, hogy például Grosszmann *Élet és sorsa* mennyiben hatott volna másképp („forradalmiban”) a kortárs reflexiók horizontján. Nem lehet a kiadás és a keletkezés között eltelt hosszú időt zárójelezni a maga poétikai hagyományával, történelmi tapasztalatával, és ez a visszatekintés nem tudja nem figyelembe venni a későbbi olvasó megváltozott elvárási/tapasztalási horizontját, s azt, hogy egy mű beszédképessége nem valamilyen esszenciálisan elgondolható, időtől független létező.

Iskoláktól független módszertant javasol, de saját elméleti beágyazottságáról – ami természetes módon sajátja egy kutatónak – készségesen számot ad, az orosz formalista-strukturalista technika szemléletformáló és praxist kialakító tartós hatásáról, ami a megalapozás tekintetében valóban termékenynek bizonyul. Ennek értelmében egyszerre érvényesít szövegimmanens-poétikai szempontokat, de felhívja rá a figyelmet, hogy a kontextualizáló olvasat éppúgy elengedhetetlen a jelentésteremtéshez, mint a szövegautonómiára összpontosító elemzés. Sem abszolutizálni, sem zárójelezni nem lehet. Sőt, az orosz irodalomhoz – különösen a 20. századi szovjethez, amint azt nagyon meggyőzően bizonyítja – ez egyenesen elengedhetetlen. Az alkotás történelmi-kulturális-politikai szituáltságának belátása nélkül ugyanis nagyságrendekkel szegényebb lesz az elemzés. Anélkül, hogy az „intencionalizmus téveszméjébe” esne, ott, ahol szükséges, művészi eszközként, funkcionálításában azonosítja az intenciót (intertextualitás, ciklusba rendezés). Hetényi Zsuzsa megemlíti itt saját, Edward Munch *Életfríz* című sorozata által inspirált terminus értékű fogalmát, amely tulajdonképpen egy életmű (legyen az az ötletadó festészeté vagy irodalomé) visszatérő és meghatározó motívumaiból összeálló mintázatát jelöli. Ez az *életfríz* nem a motívumok identikus ismétlődését tetten érni akaró, s ezáltal homogenizáló koncepció, hanem a variatív ismétlődések, elhajlások és módosulások játékában is megmutatkozó koherenciát leíró metafora. Ez a fajta, „főtémát” feltételező viszonyulás a filológusi odafülelésnek egy módját, egy olvasástechnikát is jelöl egyúttal, egy-egy életmű egészének nagyon alapos és beható ismeretét. Ebben a könyvében nem, de a *Holmi*-ben közölt esszéjében Hetényi Zsuzsa részletesen is ír a fogalom születéséről, Munch és Nabokov „találkozásáról”⁹

⁹ HETÉNYI Zsuzsa, „Livsfrisen”, *Holmi* 25, 2. sz. (2013): 197–205.

A 2. részben található kis egységek, monografikus részek, amelyek önmagukban is megállják a helyüket, nem „igénylik” a lineáris olvasást – oly módon épülnek fel, hogy vegyítik a biográfiai, a történeti, szociokulturális stb. kitekintéseket magára a szövegre reflektáló meglátásokkal. Mindezt egy esszészzerű irodalomtörténet-írás keretei között. Az ilyen irodalomtörténet-írás természetesen nem nélkülözi a tudományos értekezés szabatos és egzakt érvrendszerét, de a tudás átadásának egy személyesebb, egzisztenciálisabb, közvetlenebb módja is működik benne. Ez azt is jelenti, hogy olvasmányos. Mesél. Terminológiai tisztaság jellemzi terminológiai zsúfoltság nélkül. Kulcshelyeken vezeti be az új fogalmat s később is visszautal rá. Az olvasmányos stílusban nem nehéz felismerni a kiváló műfordítót, s tulajdonképpen a szépíró. Erről tanúskodik a kötetben is közreadott Nabokov-paródiája, a nyelvi leleményben és fogásokban bővelkedő, szinte lubickoló szövege. (Ehelyütt a szerző felveti a paródia gondolattérkép általi ábrázolhatóságát, jogosan, hiszen a paródia is hálózatnak tekinthető.) A legjobb értelemben vett olvasói és filológiai elköteleződésnek példái azok a részek, ahol különösen érzékelhető a bemutatott-elemzett művekkel való szoros viszony. Ilyen például a Nabokov-, a Babel-, vagy a Grosszman-fejezet.

Az ajánlott elemzési kategóriák – biográfiai szempontok (kortörténet és kultúratörténet), szereplők viszonyrendszere, cselekményelemzés, műcím, műfaj, (sklovszkiji) szüzsé és fabula, (bahtyini) kronotoposz, intertextualitás, szerkezet, motívumelemzés, mitopoétikus analízis, képi világ, stílus, a mű szellemi rendszerei, közvetített filozófiák stb. – nem merülnek ki a formalista-strukturalista, illetve posztstrukturalista kínálatban. Hangsúlyozza, hogy ez a szempontlista, ez a *kódrendszer* – mely egyébként fogalomtárként is használható – korántsem szeretné a szemiotikai totalitarizmus látszatát, s ezzel együtt a kimeríthetőség illúzióját kelteni. A gondolattérkép az asszociatív olvasói műveleteknek, s így a lezárhatatlan jelentésteremtésnek is helyet ad. Ezek a szempontok referenciális-kontextuális, eszme- és művelődéstörténeti, de narratológiai, elbeszélés-poétikai/elbeszéléstechnikai, a műfaji tradíció révén hagyománytörténeti aspektusokat egyszerre mozgósítanak.

Hetényi Zsuzsa elemzése hitelesen igazolja, hogy zárójelezhetetlen a kapcsolat a történelmi lét és az irodalom között, ugyanakkor gondolatmeneteiben a röviden és olvasmányosan ismertetett életrajzok nem genetikusan eredeti vagy okai a szövegnek, amint a választott elbeszélések sem mimetikus foglalatok, ideologikus magyarázatai irodalom és társadalom viszonyának. Erre utal is: „Grosszman viszont bemutatja, hogy sem a történelmi adathalmaz, sem a csatát ábrázoló kép nem tudja leírni, sem megragadni a lényegét, mert erre csak az irodalom képes. Az irodalomból ismerhetjük csak meg az események valódi arcát, ellentmondásosságát, sokrétűségét. Az ideák világa Oroszországban szorosabban kapcsolódik a valósághoz, mint bárhol másutt – talán ez az orosz különösség és sajátosság egyik ismérve. Ezt a gyakran abszurd valóságot egyik diskurzus sem képes jobban leírni, mint az irodalmi szó.” (322.)

22 elemzés és 6 elméleti szöveg alkotja a második egységet. A szerző ezt a 2. kötetet is egy előszóval, útmutatóval látta el, az anyag válogatási szempontjait illető megfontolásairól is számot adva. Ebből világosan kitűnik Hetényi Zsuzsa kultúra-szemlélete, mert úgynevezett másodvonalbeli alkotások szerepeltetését is fontosnak tartotta a gyűjteményben. Ennek nyilván van módszertani hozadéka is: az oktatás során ugyanis ezek a művek is kiváló terepet szolgáltat(hat)nak a hallgatók interpretatív attitűdjének kialakítására, gyakoroltatására, másrészt olykor nagyon is beszédesek, jelzés értékűek, az irodalmi folyamatok alakításában betöltött szerepük miatt funkcionálisan is fontosak. (Megjegyzendő, hogy ez a belátás szintén nem nélkülöz recepcióelméleti aspektusokat.) A műelemzésekből aztán fokozatosan körvonalazódnak azok a meghatározó témák, amelyek alapján a vizsgált anyag valamilyen csoportosíthatóságot, ismétlődő mintázatot, más és más módon megválaszolt kérdésköröket jelöl. Ilyenek például a következők: kettős identitás, orosz-zsidó irodalom, összetett kulturális képletek (Lev Lunc: *Szüülőhaza*; Babel: *Lovashadsereg, Gedali*); bibliai allúziók, parafrázisok (Lev Lunc: *A pusztában*; Ilja Ehrenburg: *Julio Jurenito*; Bulgakov: *A Mester és Margarita*); fantasztikum (Bulgakov: *Kutyaszív*), groteszk (Babel: *Odesszai elbeszélések*; Olesa: *Irigység*; Platonov: *Csevangur*); nyelvváltás (Nabokov: *Lolita*); a forradalom után marginalizálódó értelmiségi (Olesa: *Irigység*); Dosztojevszkij-allúziók (Olesa: *Irigység*; Szorokin: *Dostoevsky-trip*; Zamjatin: *Mi*); vándorlás, satirikus körkép (Ehrenburg: *Julio Jurenito*; Platonov: *Csevangur*); satíra (Zosczenko); abszurd (Harmsz). A karnevalizáció tematikus és nyelvi aktusai, hibrid alakzatai, valamint a szkáz nyelvhasználat több, a kötetben bemutatott életműnek is konstitutív részét képezi (Zamjatin, Babel, Zosczenko stb.) A vizsgált időszak értelmezésének megkerülhetetlen szempontja az „irodalomszervezési módok” ismertetése a cenzúra-szamizdat-tamizdat kiadástörténetétől a Pétervár/Moszkva–Prága–Berlin–Párizs-tengelyen át kéziratok variációsoráig, négyféle orosz irodalom szinkron együttlétezéséig (lásd: otthoni irodalom, a Szovjetunióban élők külföldre küldött *tamizdat* szövegei, a betiltott hazai *szamizdat* és az emigrációs irodalom). Ha ehhez hozzávesszük az orosz „bárdok”, dalnokok működését bemutató részt, amely egy sajátos műfajon, a szerzői dalon keresztül nemcsak az irodalom orális hagyományaira irányítja a figyelmet, hanem körvonalazza az orosz irodalom létezésének „heterotóp” helyeit és hordozható, mobilis mivoltát, akkor világossá válik, hogy a hozzáférés módjainak és esélyeinek végsőkéig való korlátozásával egy imaginárius, alternatív története bontakozik ki az orosz irodalomnak. Grosszman, Szolzsenyicin, Gorenstein és Vlagyimov művei pedig a II. világháború, a légervilág megjelenítésével a totalitárius rendszerek plasztikussá tételének különböző szempontú változatai. Gorensteinnél egy kisfiú, Vlagyimovnál egy örku-tya történetén keresztül szembesülünk azzal, hogy nincsen szögesdróton kívüli világ. A karnevalizáció szempontjai még a sorrendiségben is érvényesülnek, hiszen antihósként megjelenik itt Ivan Csonkin, a sztálinizmus satírja, a hivatalos, nagybetűs történelem mellett a kis elbeszélések öntörvényű, egészen más valóságot interpretáló világa...

Amint már említettük, a második egység lehetővé teszi a lapozgatást, a tetszőleges olvasási sorrendet, ugyanakkor „egy szuszra” olvasva – ahogy azt a recenzensnek illik – a szerző által elemzett regények, elbeszélések kiadnak egy mintázatot, egy konstruktumot: az antiutópiáktól az orosz-szovjet társadalom szimulákrum jellegének megfogalmazásáig. Antiutópia az avantgárd idején, antiutópia Tatyjana Tolsztajánál vagy Szorokinnál. Bár Kuprinnal (a szimbolista, ornamentalista prózával) kezdődik a konkrét műelemzések sora, az utána következő Zamjatyin már az antiutópiák felvezetése. Bizonyos szempontból mintha ez keretezné is a kötetet. Bezárul a kör. A Zamjatyintól Tolsztajáig eltelt, csaknem egy század az antiutópia műfajának „szívósságára”, életképességére, párbeszédképességére pontosan rámutat. Eközben Tolsztajánál (*Kssz!!/A macskány*) a maga sokrétűségében és összetettségében megidézett hagyomány, a „Tradíció”, és Szorokinnál (*Dostoevsky-trip*) e hagyománnyal való perlekedés, leszámolás tematizálódik, sőt az irodalom, az irodalom *fogyasztásának* (a könyvkultúrának, a Gutenberg-galaxisnak) civilizatorikus hatása is megkérdőjeleződik. Tolsztaja és Szorokin „szorításában” még egy elméleti rész, az orosz posztmodernre taglaló értekezés következik. Az ebben a fejezetben idézett epstejini gondolatok ezen a ponton sajátos fényben világítják meg az eddigieket is, ugyanis Epstejn az orosz posztmodernről nemcsak mint a posztmodern egy sajátos, nyugatitól különböző változatáról, hanem mint a posztmodern talán első (!) megvalósulásáról értekezik. „Epstejn szerint a posztmodern olyan mélyen gyökerezik az orosz civilizációban, történelemben és mentalitásban, hogy kezdeteit meg sem lehet határozni, mert a mesterséges valóság tipológiailag szerves archetípusa az orosz életnek, és csak új kifejezésre lelt a kommunizmus korában. A szimulákrumok teljes körű elterjedése, a jelölt dolgok világát elhomályosító és felváltó jelrendszerek önmagukért való létezése Oroszországban már legalább a péteri időktől fogva létezik.” (444.) A referenciális létező nélküli valóságszimulációt nem pusztán a szovjet ideológia kreatúráinak ürességére terjeszti ki Epstejn, hanem például már a pétérvári, európai imitáló építészetet is mesterségesen előállított látszatrendszerként artikulálja. Mintha ez a szimuláció az orosz történelemben genetikusan lenne. Ehhez hasonlóan az imitáció, a másodlagosság, az „idézetekből szőtt kultúraként” értett irodalmi posztmodernség rugalmas művelését (az erre való képességet) éppúgy orosz sajátosságnak látja, az elődök sorában már Puskinban kijelölve az első posztmodern alkotót, akárcsak Szinyavszkij és Galkovszkij a 90-es években. Érdekesképpen meg lehet említeni, hogy Bojtár Endre *Az irodalom gépezete* című írásában már 1981-ben egymás mellé rendeli Puskit és Esterházyt. Úgy adódik, hogy egy Esterházy-mű „olvastatja” vele újra Puskit, s ez a nem szándékolt, de végeredményben igen termékeny szomszédosság az *Anyegin* egészen komplex szövegbravúrait teszi nyilvánvalóvá.¹⁰

¹⁰ BOJTÁR Endre, „Az irodalom gépezete. (Puskin és Esterházy)”, *Literatura* 3–4. sz. (1981): 419–426.

A második rész első tanulmánya (*Eszkatologikus várakozások a 20. század eleji Oroszországban*) igen összetett képet tár elénk az 1917-es forradalom utáni orosz eseményekről, mondván, hogy a bolsevizmus „egészen különböző eszmerendszerek főleg eszkatologikus ideáinak fatális egybeesését használta ki.” (123.) A szlavofilek és a nyugatosok 19. századból örökölt szembenállásai, a marxizmus szocialista utópizmusának, valamint a kollektívizmus eszméjének és a szlavofil eszméknek „összeérései” stb., kibogozhatatlanul előkészítették a talajt az ideológia térnyerésének. Az ideológia absztrakciójától a szimulákrum absztrakciójáig feszül az ív. Utópia (utópisztikus filozófia) és szimulákrum valóságkonstrukciói pedig nyilvánvalóan felvet(het)ik a posztmodern történelmi regényben/histográfiai metafikcióban a történelmi referenciára és az elbeszélhetőség narratív feltételeire, diskurzív összetevőire való rákérdést. (Lásd Szorokin regényeit.)

Ez a csaknem ötszáz oldalas munka valóban kiváló tájékozódási alapot nyújt a műelemzéshez és az orosz irodalom 20., illetve részben 21. századi történéseinek áttekintéséhez. Körültekintő részletességgel szerkesztett könyv: a világos tagolás, az előszavak, az útmutatók, a fogalomtár, a lábjegyzetanyag mind az eligazodást segítik.

Hetényi Zsuzsa óriási ismeret- és műveltséganyagot magában foglaló könyve nemcsak több évtizedes tanári, kutatói, irodalomtörténeti pályájának foglalata, hanem egy szenvedélyes Olvasó olvasmányélményeinek, nyomozásainak gyűjteménye, amelyből meggyőződhetünk, hogy *honnan is ered az összes választás és vonzódás*.